

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Соціально-економічні зміни, які відбулися за останні роки в державі, запровадження ринкових перетворень в економіці України, викликали необхідність внесення змін до процедури кримінального судочинства та порядку провадження у кримінальних справах, що повинно забезпечувати, з одного боку, надійний захист прав і свобод учасників кримінального судочинства, а з іншої створювати належні умови протидії економічним та іншим злочинам, виявленню та розслідуванню фактів злочинних посягань.

Аналіз спроб вирішення проблеми удосконалення процесуального забезпечення діяльності органів дізнання та досудового слідства свідчить про те, що вони знайшли відображення у значній кількості наукових досліджень [1]. Проте питання процесуального забезпечення виконання завдань податкової міліції досліджувались лише в окремих працях [2]. Метою нашого дослідження є аналіз діяльності органів дізнання і досудового слідства по викриттю економічних злочинів та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення їх кримінально-процесуальної діяльності.

Прийняття Конституції України, низки законодавчих актів, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, одночасно викликають необхідність підвищувати рівень довіри до працівників правоохоронних органів і виключити з кримінально-процесуального законодавства зайві процесуальні запобіжники. Зокрема, необхідно переглянути зміст застосування інституту понятих при проведенні органами досудового слідства та дізнання таких слідчих дій як обшук, ввімка, огляд місця події, пред'явлення для впізнання тощо. Зазначені перестороги застосовувались раніше у зв'язку з недовірою суспільства до працівників правоохоронних органів, які особливо дискредитували себе під час репресій 20–30-х рр., боротьби із спекуляцією, індивідуальним підприємницькою діяльністю в 60–х роках минулого століття. У теперішній ситуації в суспільстві, коли значного розвитку набули демократичні інститути, у громадян України з'явилися реальні, а не декларативні права щодо захисту своїх прав і свобод, коли кожна людина, відповідно до Конституції України, може звернутися до судових органів за захистом своїх прав. Є очевидною відсутність потреби переважувати кримінальне судочинство історично застарілими процедурами, які лише створювали враження гарантування певних прав учасників кримінального процесу, але реально були формальними та важкими для застосування.

Так, слідчий при проведенні огляду місця події в нічний час не має можливості залучити до цієї дії сторонніх осіб як понятих, оскільки такі особи, як правило, відсутні або категорично відмовляються від цього. До того ж, слідчі не здійснюють слідчі дії наодинці, і завжди діють у складі слідчо-оперативної групи, і в протоколі слідчих дій зазначаються всі учасники, які

брали участь у проведенні огляду місця події або іншої слідчої дії (обшук, віймка тощо). Тому було б доцільним виключити обов'язковість участі понятних із зазначених слідчих дій, за винятком обшуку житла.

Певних змін потребують положення кримінально-процесуального законодавства, які стосуються системи доказів. Враховуючи сучасний розвиток освіти, фаховий рівень спеціалістів, які складають акти медичного огляду, податкового аудиту тощо, вважаємо недоцільним проведення експертиз у кримінальних справах, якщо в ході дослідчої перевірки здійснювались такі дослідження фахівцями відповідного рівня і які за своїм службовим обов'язком несуть відповідальність за зроблені висновки. Необхідно підвищити рівень громадської довіри до фахівців державних закладів охорони здоров'я, податкових, митних та інших державних органів, передусім тому, що у цих органах зараз працюють достатньо кваліфіковані працівники, які призначаються на посади на конкурсній основі. В системі цих органів постійно здійснюється службова підготовка та перепідготовка кадрів. Враховуючи зазначене, доцільно обмежитись висновками спеціалістів державних установ, які вони оформляють актами та відмовитись від додаткового проведення експертиз з цих же питань, оскільки це призводить до невиправданого тяганини та створює умови, за яких неможливо дотриматись визначених термінів досудового слідства. При цьому не виключається можливість проведення експертизи за ухвалою суду.

Потребує спеціального визначення порядок звільнення від кримінальної відповідальності за обставин, визначених у ч.4 ст.212 КК України (ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів [3, с.448]. Законодавчо не врегульовано, який момент вважати притягненням особи до кримінальної відповідальності (ч.4 ст.212 КК) – момент порушення кримінальної справи щодо конкретної особи чи пред'явлення їй обвинувачення у справі, чи винесення обвинувального вироку судом. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 27.10.99 №9-рп/99, притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину (ст.131–133, 140–141 КПК України). У ст.45 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям) така умова, як притягнення до кримінальної відповідальності, відсутня, а тому ч.4 ст.212 КК України не є окремим випадком дійового каяття. У зв'язку з цим є неправомірним застосування до ч.4 ст.212 КК України порядку, передбаченого статтями 74 та 72 чинного КПК України, оскільки такий порядок передбачає пред'явлення обвинувачення, що тягне за собою певні юридичні наслідки щодо особи, якій таке обвинувачення пред'явлено. Тому пропонуємо доповнити Кримінально-процесуальний кодекс України окремою статтею, яка визначала б спеціальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності у випадку, передбаченому ч.4 ст.212 КК України.

Потребує змін порядок оскарження постанов та дій органу дізнання, слідчого, прокурора при проведенні досудового слідства на підставі норм Конституції України, як норм прямої дії. У практичній діяльності органів досудового слідства та дізнання податкової міліції трапляються численні

випадки, коли на підставі цивільно-процесуальних норм суди скасовують постанови органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, складені в межах кримінально-процесуального законодавства і таким чином втручаються у хід досудового слідства до його завершення і направлення справи до суду у порядку, передбаченому кримінальним-процесуальним законодавством.

Зокрема, рішенням Білоцерківського місцевого суду у Київській області від 03.08.01 у справі №5-286/2001 без вивчення матеріалів кримінальної справи на підставі ст.ст.15, 20, 62, 209, 2481, 2482, 2484, 2486 ЦПК України, ст.ст.55, 124 Конституції України і рішення Конституційного Суду України від 23.05.01 № 6-рп/2001 (далі – рішення КСУ) скасовано постанову органу досудового слідства про порушення кримінальної справи.

Рішенням Іллічівського районного суду м. Одеси від 01.11.02 у цивільній справі №2-1858 на підставі ст.ст.19, 41, 55 Конституції України, ст.ст.15, 30, 62, 155, 203, 218, 2481-2486 ЦПК України, ст.81 КПК України, ст.ст.4, 48, 49, 50 Закону України «Про власність» скасовано у кримінальній справі постанову про приєднання до неї речових доказів, які повернуті скаржникові.

Постановою Ленінського районного суду м. Чернівці від 18.04.02 у справі № 9-171/2002 на підставі ст.55 Конституції України, ч.5 ст.235 КПК України скасовано у кримінальній справі постанову про проведення документальної перевірки.

З наведеного видно, що на підставі норм, які регулюють порядок провадження у цивільних справах, скасовуються процесуальні документи, складені на підставі норм, що регулюють порядок провадження у кримінальних справах. Виникає колізія у законодавстві, а тому постає необхідність у визначенні, який юридичний процес має пріоритет – кримінальний, цивільний, господарський чи адміністративний? Беручи до уваги, що кримінальний процес регулює правовідносини, які мають для суспільства особливу безпеку, такий процес повинен мати найвищий пріоритет з-поміж інших та виключати можливість втручання в нього з боку інших юридичних процесів. Зазначене прямо не визначено у чинному законодавстві, однак опосередковано підтверджується у низці статей Конституції України та інших законодавчих актах. Так, у ст.30 Конституції України, якою гарантується недоторканність житла і не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, є виняток – для проведення обшуку і огляду, але не інакше як за вмотивованим рішенням суду [4, с.53]. Разом з тим, у частині 2 цієї статті у невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. У ст.31 Конституції України, якою кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, також є виняток. Сутність полягає у тому, що судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо, може бути наданий відповідний дозвіл. У частині 2 ст.32 Кон-

ституції України, якою не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, також є винятки для випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Отже, Конституцією України визнається необхідність обмеження особистих прав, коли існує загроза суспільним та державним інтересам. Таким чином, цивільний чи інший юридичний процес не може заважати кримінальному судочинству, предметом розгляду якого є небезпечні для суспільства та протиправні діяння.

Опосередковано це підтверджується також ч.2 ст.79 Господарського процесуального кодексу України, у якій зазначено, що господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь в судовому процесі, або за своєю ініціативою у випадку надсилання господарським судом матеріалів до слідчих органів [5, с.21]. Частина 2 ст.9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (поняття адміністративного правопорушення), також підкреслює первинність кримінального законодавства, а саме, адміністративна відповідальність за правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності [6, с.7]. Підтверджує це і положення п.8 ст.247 КпАП України, яке виключає провадження у справі про адміністративне правопорушення у разі порушення за даним фактом кримінальної справи.

Пріоритетне становище кримінального процесу підтверджується ст.31 Цивільного процесуального кодексу України (обов'язковість вироку для суду, який розглядає цивільну справу), в якій зазначено, що вирок суду в кримінальній справі, який набрав законної сили, є обов'язковим для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дії особи, відносно якої відбувся вирок суду, лише в питаннях, чи мали місце ці дії та чи вчинили вони даною особою [7, с.35].

На наш погляд, не будь-який суд, а лише суд першої інстанції, якому підсудна кримінальна справа, може розглядати скарги у випадках, передбачених ч.3 і 4 ст.110, ч.5 і 6 ст.234 та ч.2 і 3 ст.236 КПК України. Недоліком зазначених статей є те, що у них не конкретизований порядок розгляду скарг і вираз «розгляд її по суті» судові органи сприймають казуально (буквально), беручи до розгляду скарги на дії органів дізнання, досудового слідства та прокуратури, навіть не витребовуючи усіх матеріалів кримінальної справи для їх повного вивчення, врахування усіх обставин справи і прийняття об'єктивного та неупередженого рішення по скарзі.

Так, рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 23.07.02 у справі № 2-4210/02 без вивчення матеріалів кримінальної справи на підставі ст.55, 124 Конституції України, ст.ст.15, 30, 62, 172, 202-203, 218, 2481-2487 ЦПК України складену у кримінальній справі постанову про проведення виїмки визнано незаконною та зобов'язано слідчого скасувати цю постанову.

Кримінальна справа порушується саме з метою встановлення всіх обставин скоєного злочину шляхом проведення досудового слідства, метою якого є збір усіх матеріалів, які стосуються справи для її об'єктивного та

повного розгляду судовими органами та прийняття рішення, передбаченого кримінально-процесуальним законодавством, у т.ч. винесення виправдувального вироку або винесення постанови про закриття кримінальної справи з підстав відсутності події або складу злочину.

Тому, на нашу думку, Кримінально-процесуальний кодекс України повинен передбачити спеціальний розділ, який би визначав порядок судового розгляду скарг на постанови органу дізнання, слідчого та прокурора на стадії досудового слідства, на підставі норм Конституції України як норм прямої дії з метою недопущення зупинення виконання державою такої базової її функції як кримінальне судочинство. Таким порядком необхідно визначити підсудність скарг цієї категорії та обов'язкове попереднє вивчення судом матеріалів кримінальної справи для винесення об'єктивного рішення з урахуванням всіх обставин справи, а у необхідних випадках заслухати всі сторони кримінального процесу.

Відповідних змін потребують положення щодо забезпечення процесуальної незалежності слідчих. На сьогодні трапляються непоодинокі випадки, коли на слідчого при розслідуванні ним кримінальних справ здійснюється вплив в тій чи іншій формі. Так, окремі посадові та інші особи здійснюють тиск на слідчих з метою вигідного для себе спрямування досудового розслідування. З метою сприяння повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню кримінальних справ необхідно забезпечити відповідні гарантії процесуальної незалежності слідчих. Для цього слід створити умови, які б робили неможливим здійснення будь-якого незаконного впливу, у будь-якій формі на слідчого щодо його діяльності, пов'язаної з розслідуванням кримінальних справ.

Усі вказівки, які даються слідчому у кримінальній справі прокурором та начальником слідчого підрозділу, мають бути викладені у письмовій формі та приєднані до матеріалів кримінальної справи. Необхідно розробити дієвий механізм оскарження слідчим таких вказівок у разі не згоди з ними. Останнім часом багато говориться про процесуальну незалежність слідчого і ця думка сприймається науковцями та практичними працівниками слідчо-судової системи України. Однак це положення є декларативним, оскільки не закріплено на законодавчому рівні в діючому Кримінально-процесуальному кодексі України, тому його необхідно доповнити окремою статтею такого змісту:

«Стаття. Процесуальна незалежність слідчого.

Слідчий є процесуально незалежною особою. На слідчого заборонено здійснювати будь-який незаконний вплив, у будь-якій формі щодо його діяльності, пов'язаної з розслідуванням ним кримінальних справ.

Слідчий, на якого чиниться тиск з метою упередженого розслідування кримінальної справи, вигідного тому чи іншому учаснику кримінального судочинства, протягом доби зобов'язаний повідомити про це наглядового прокурора або прокурора вищого рівня та керівника слідчого підрозділу.

Особи, які здійснюють незаконний вплив на слідчого, несуть передбачену законодавством юридичну відповідальність».

Крім того, Кримінально-процесуальний кодекс України необхідно доповнити окремим розділом, який визначав би порядок первинного обліку злочинів та державної статистичної звітності про результати роботи органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. Беручи до уваги важливість обліку злочинів, який запобігає їх приховуванню та уникненню злочинців від передбаченого законодавством покарання, зазначений розділ повинен визначити головні засади первинного обліку злочинів та статистичної звітності про результати досудового розслідування і розгляду справ у судах. На сучасному етапі первинний облік здійснюється за злочинами (епізодами), а статистична звітність обліковує кримінальні справи, що призводить до невідповідності та, в окремих випадках, до втрати окремих епізодів злочинної діяльності у кримінальних справах і не прийняття передбаченого законом рішення.

На нашу думку, форми звітів та статистичні картки первинного обліку злочинів, враховуючи їх важливість для здійснення судового та прокурорського нагляду за дотриманням законності органами дізнання та досудового слідства, а також те, що вони дозволяють відслідковувати рух кримінальної справи від моменту її порушення до прийняття остаточного рішення, необхідно включити до кримінально-процесуального законодавства.

На сьогодні державні звіти за формами 1СЛ та 1СЛІМ, статистичні картки форм 1, 1.1, 1.2, 2, 3, 4 та 6 здійснюють безпосередній вплив на хід та результати розслідування кримінальних справ і є додатковим інструментом прокурорського нагляду за ходом розслідування кримінальних справ, хоча законодавчо, у кримінальному процесі такий інструмент не знайшов свого відображення.

Відповідно до ч.2 ст.100 КПК України слідчий, орган дізнання зобов'язані не пізніше доби направити прокуророві копію постанови про порушення кримінальної справи [8, с.46]. Однак фактично така постанова не буде дійсною, доки прокурор, навіть погодившись з порушенням справи, не підпише статистичну картку за формою №1 про виявлений злочин. Аналогічна ситуація відбувається і при складанні слідчим постанов про направлення справи з обвинувальним висновком прокурору, її закриття, зупинення, притягнення як обвинуваченого тощо. Легітимність таких постанов необхідно підтвердити підписом прокурора у відповідних статистичних картках первинного обліку злочинів.

При складанні статистичних звітів за формами 1СЛ та 1СЛІМ прокурор також відслідковує рух кримінальних справ, має можливість внести відповідні корегування шляхом віднесення тих чи інших справ з однієї категорії до іншої, наприклад з категорії направлених до суду до повернутих на додаткове розслідування тощо.

Отже, враховуючи суттєвий вплив, який справляє первинний облік злочинів на кримінальний процес, необхідно підвищити рівень його юридичної сили шляхом включення у проект нового Кримінально-процесуального кодексу України відповідних положень, що регулюють порядок такого обліку.

Запропоновані зміни та доповнення до кримінально-процесуального законодавства будуть створювати належні умови для всебічного, повного і

об'єктивного дослідження матеріалів справи та забезпечуватимуть процесуальні гарантії учасників кримінального судочинства.

Удосконалення судочинства є комплексною проблемою. У цьому процесі слід враховувати особливості національного судочинства та використати передові досягнення кримінального судочинства інших держав. Удосконалення порядку кримінального судочинства складний процес, який повинен враховувати соціально-економічні, політичні та інші зміни. Процедура прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України має враховувати такі зміни та створити належний порядок провадження у кримінальних справах.

Список літератури: 1. Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 19–20 жовтня 2000 р. / Одеський інститут внутрішніх справ / Ф.К. Думко (відп. ред.). Одеса, 2000; Аркуша Л.І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 2. Барабаш Т.М. Предмет доказування у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002.; Білоус В.Т., Чигрина Г.Л., Шкарупа В.К. Доказування при розслідуванні податкових злочинів / С.М. Піскун (заг. ред.). Ірпінь, 2002. 3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. К., 2002 4. Лисенков С.М. Конституція України: матеріали до вивчення. К., 1997. 5. Господарський процесуальний кодекс України/Українська інвестиційна газета. Нормативна база. К. 6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. К., 1999. 7. Цивільно-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Х., 2002.

Надійшла до редколегії 30.06.03